

BEREND IVÁN — RÁNKI GYÖRGY

A nagybirtok és nagytőke „agrárius—merkantil” ellentétének kérdéséhez (1919—1925)

A magyar társadalom fejlődésének sajátosságai, a polgári forradalom befejezetlensége s az 1867. évi kiegyezés a nagybirtokos osztály hegemoniáját biztosította a tőkés viszonyok közepette is. A dualizmus első évtizedeiben a nagybirtok politikai vezetőszerere vitathatatlan volt. A gazdaságilag fokozatosan megerősödő burzsoázia ebben az időszakban csak azzal az igénnyel léphetett fel, hogy részesedjék a politikai hatalomból, s bár alárendeli magát a nagybirtok vezető szerepének, saját politikai és gazdaságpolitikai törekvéseinek is hangot adhasson. A XIX. század utolsó évtizedeitől azonban a magyarországi nagytőke izmosodása rohamossá vált, kialakult a fináncsőke s befolyása alá vonta a hitelszervezet, a gyáripár, a kereskedelem legfőbb területeit, sőt a jelzálogrendszeren stb. keresztül még a mezőgazdaságban is fontos tényezővé vált. Ennek kapcsán a századforduló időszakában a magyarországi nagytőke, a fináncsőke mind jelentősebb politikai súlyra tesz szert, s most már nemcsak részesedett a hatalomból, hanem mindinkább a nagybirtok társává vált. A nagybirtok és nagytőke között gazdasági és politikai érdekszövetség épült ki és szilárdult meg, melyet bővített az az összefonódás, mely a nagybirtok képviselőinek juttatott jövedelmező bank- és iparvállalati állások, részesedések következtében a nagytőke és a nagybirtok egy része között végbe ment.

A nagytőke és nagybirtok alapvető érdekazonossága és összekapcsolódása ellenére azonban a nagybirtokos osztály gazdasági és politikai ereje, a két uralkodó osztály különállása számos ellentét forrását képezte. Mindkét osztály az érdekszövetség talaján saját hegemoniájára törekedett. Mindkét osztály saját gazdasági érdekének előmozdítására akarta beállítani az állam gazdaságpolitikáját. A mezőgazdaság vagy ipar állami támogatása, a vám-, adó-, tarifapolitika és számos más, a kapitalizmus magyarországi fejlődésének irányát érintő kérdés képezte a gazdasági ellentétek tárgyát. A nagybirtok legerősebb csoportja a kapitalizmus magyarországi fejlődését a mezőgazdaság tőkés fejlődése érdekeinek akarta alávetni, a nagybirtok szolgálatába akarta állítani a hitelszervezetet, ennek megfelelően látta volna szívesen az ipar egyes ágainak fejlődését is, a vámpolitika stb. alkalmazását. A nagybirtok ezen — a kortársak által „agráriusnak” nevezett — szárnya a tőkés fejlődés előrehaladása során szembekerült a nagytőke és a nagybirtok hozzá kapcsolódó csoportjával, az ún. „merkantil” táborral. A XIX. század végére az ún. agrár—merkantil ellentétek erősen kiéleződtek, a dualista rendszer s a századforduló utáni években uralkodó osztályokon belüli ellentétek legfőbb vonalát képezték, habár hevességük 1907—10-től a monopolista agrárvámok életbeléptetése után erősen csökkent.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, majd a Tanácsköztársaság leverése után kialakult ellenforradalmi rendszer új helyzetet teremtett, mely természetesen változásokat idézett elő a nagybirtok és nagytőke kapcsolatában is. Tanulmányunk e kérdés vizsgálatához akar hozzájárulni.

*

1919 augusztusában a külföldi intervenciósok szuronyainak védelmében a magyar ellenforradalom végrehajtotta a nagytőkés-nagybirtokos rend restaurálását. Az osztályrend azonban még nem volt szilárd, s az ismét hatalomra emelkedett uralkodó osztályok, melyek maguk is legyengülve kerültek ki a háborúból és forradalmakból, kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a Tanácsköztársaság vérbefojtása után, a bukás ellenére is sok minden, nem utolsósorban a tömegek gondolkodása és törekvései megváltoztak. Bár leverték a forradalmat, mégsem lehetett egyszerűen a régit folytatni. A parasztság széles tömegei felzaklatva, a földosztás követelése 1918 óta a politikai élet középpontjába állítva; mindez komoly fenyegetés volt az uralkodó osztályok, de főként a nagybirtokos osztály felé. Az ellenforradalom — a Tanácsköztársaság e téren elkövetett hibáját kihasználva — maga is földosztó ígéretekkel igyekezett támaszt szerezni a parasztság körében. A parasztság földéhségével annál is inkább számolni kellett, mivel — a dualizmus időszakával ellentétben — a parasztság *politikai tényezővé* vált. Az 1920-as választásokon ugyanis, éppen a földosztás jelszavát hangoztató, gazdagparaszti vezetés alatt álló Kisgazdapárt jutott többségre. Az uralkodó osztályoknak, rendszerük gyengesége folytán, szükségük volt a középrétegek politikai szerepére, s támogatták is azt. A középrétegek nagy befolyása maga is tükrözte, hogy a restaurált tőkés rend még nem nyerte vissza szilárdan kialakult politikai formáit. Ennek következtében nem lehetett egyszerűen figyelmen kívül hagyni azokat a törekvéseket, melyeknek a középrétegek, de elsősorban a Kisgazdapárt hangot adott. A nagybirtok jelentős része előtt nyilvánvalóvá vált, hogy bizonyos változtatások szükségeszerűek és elkerülhetetlenek, hogy engedményeket kell tenni. A nagybirtok egy része gyorsan igyekezett is alkalmazkodni az új helyzethez és 1919—20-ban rendkívül „demokratikus arcot” vágott a földosztó követelésekhez. E nagybirtokos politika legfőbb képviselője és kezdeményezője *Rubinek Gyula*, az OMGE vezetője, a nagybirtok régi agrárius hangadója volt, és rajta keresztül az OMGE sajtóorgánuma, a „Köztelek” is ezt az irányzatot képviselte. A jelzett években a Rubinek körül csoportosuló nagybirtokos körök „megértik” és „támogatják” a „jogos földigényt”. A nagy „demokratizmus” és megértés mögött azonban a paraszti tömegektől, a forradalomtól való félelem hátsó gondolata húzódott meg. A Köztelek 1920 elején így ír: „Mindnyájan érezzük, hogy a földreform problémáján keresztül, ha azt kielégítően megoldani nem tudjuk, visszatérhet az egyelőre leszerelt izgalom és nyugtalanság, sőt visszatérhet az anarchia szelleme is. Komolyan kell tehát vennünk a kérdést...”¹

A feltétlenül szükséges engedmények megtételén azonban úgy akartak túlesni, hogy ők maguk álljanak a követelések élére, a szükséges reformokat az ő vezetésükkel hajtsák végre. Ezáltal azoknak eleve korlátokat szabva biztosítsák, hogy a szükséges engedmények a lehető legkevésbé sújtsák a nagybirtok érdekeit. Így tehát a földosztó követelések színleles elfogadása révén

¹ Köztelek, 1920. jan. 17.

olyan helyzetbe igyekeztek kerülni, hogy megakadályozhassák az érdekeiket erősebben sértő földosztást. Éppen azért a nagybirtok Rubinek körül csoportosuló szárnya arra törekedett, hogy biztosítsa magának azt a politikai pozíciót, mely lehetővé teszi célja megvalósítását. Ennek első lépése az volt, hogy nem sokkal az ellenforradalom hatalomra jutása után sikerült saját bizalmi emberüket delegálni a létrejövő Friedrich-kormányba. Friedrich István a későbbiekben így emlékszik meg erről: „Az OMGE Rubinek Gyula képviselőtársunkat hozta fel az akkori kormányzóhoz, József főherceg Ófelségéhez. . . hogy kívánják, hogy Rubinek Gyula, mint az OMGE, vagyis a birtokosság képviselője részt vegyen a kormányban.”² 1919. augusztus 27-én Rubinek valóban elfoglalta a földművelésügyi miniszteri széket. Ez igen fontos lépés volt, mivel erre a tárcára várt a földreform kidolgozása és megvalósítása. E mellett a paraszti tömegek fékezése, leszerelése érdekében szükséges volt, hogy a parasztságra épülő nagy politikai párt is — anélkül, hogy ez a tömegek előtt nyilvánvalóvá válnék — a nagybirtok befolyása alá kerüljön. E célra azonban eleinte nem tartották alkalmasnak a Nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapártot, mivel annak gazdagparaszi iránya számukra túl radikálisnak, túl demokratikusnak tűnt. Ezért határozták el, hogy ellen-kisgazdapártot szerveznek saját kreaturájú „kisgazdavezérük” vezetésével. A tömegek minél tökéletesebb megtévesztésének céljából az új kisgazdavezér még nevében is azonos volt a régiivel, szintén Szabó Istvánnak hívták. A létrehozott új pártot és pártvezért azután igyekeztek minél jobban előtérbe állítani. Hadd idézzük ismét Friedrichet, aki ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „Mikor Rubinek Gyula képviselőtársunkat miniszternek kinevezte a kormányzó úr, Rubinek Gyula megtagadta az eskütételt azzal, hogy Nagyatádi Szabó Istvánnal egy asztalhoz nem ül. . . s akkor Rubinek Gyula t. képviselőtársam nekem kijelentette, hogy. . . hoz majd egy másik Szabó Istvánt, az lesz a kisgazdaminiszter.”³ E törekvésüket megvalósították. Létrejött az új kisgazdapárt és annak vezetője, Sokoropátkai Szabó István lett a kisgazdaminiszter. A nagybirtokosok Rubinek körül csoportosuló szárnya azt a taktikát követte, hogy — mivel mint nagybirtokosok, mint a nagybirtok érdekképviselői, nyíltan nem léphettek porondra a siker reményével — csatlakoztak a Sokoropátkai-féle ál-kisgazdapárthoz. A Köztelek 1919 őszen a következőket írja erről: „Nekünk az a felfogásunk, hogy a gazdaközönségnek céljaihoz és érdekeihez képest az Egyesült Kisgazda és Földműves Pártban kell tömörülni. . .” A továbbiakban kifejtik, hogy ez a párt ugyan a népies birtokpolitika alapján áll, de ők „ma már nem zárkoznak el »egy józan« földreformtól”.⁴

Az ál-kisgazdapártba való belépés, ill. beépülés politikája még nem biztosította teljesen a jelzett nagybirtokos köröknek a kívánt befolyást, hiszen létezett a sokkal nagyobb tömegbázissal rendelkező Nagyatádi-féle kisgazdapárt. Hosszas tárgyalások eredményeként azonban 1919 novemberében sikerült fúziót létrehozni a két kisgazdapárt között; létrejött a komoly politikai tényezőt jelentő egységes kisgazdapárt, amelyben Rubinek Gyula a fúzió révén vezérszerepet játszott. A nagybirtok exponense tehát rendkívül paradox

² Nemzetgyűlési Napló, 1921. dec. 14.

³ Uo. és Képviselőházi Napló, 1925. nov. 13. Ruppert Rezső felszólalása. „Midőn engem a kommunizmus megbukása után hazaküldtek, hogy Nagyatádi helyébe utódot keressek.”

⁴ Köztelek, 1919. szept. 23.

módon kiscgazdavezér lett. Ez azután lehetővé tette, hogy a földbirtokreform kidolgozásában vezetőszerepet biztosítson magának s az általa képviselt nagybirtokos osztálynak.

Ugyanakkor azonban a nagybirtokosok eme csoportja a fellépő kényszerhelyzetet, a földosztó törekvések irányába tett engedményeket a saját javára is igyekezett felhasználni. A „demokratizálódás”, a kiscgazdákhöz való „csatlakozás” révén nemcsak a földosztás leszerelését akarták elérni, hanem egyben igyekeztek megsütni saját „agrárius” pecsenyéjüket is! A paraszti tömegek igényeinek látszólagos elfogadásával valamiféle, nagy propagandával hirdetett, „gazdaegység” létrehozását kívánták elérni, hogy ezáltal politikai tömeget biztosítva maguknak — és erre támaszkodva — végre keresztülvigyék régi agrárius célkitűzéseiket. Ennek mintegy tömény megfogalmazását adják a következőkben: „A gazdáknak tehát különbség nélkül találkozniok kell a földművespártban, hogy egyesült erővel alapozhassuk meg a jövő gazdasági politikáját, mely most inkább, mint valaha, csakis a mezőgazdaságra támaszkodhatik. Épp így nem szenvedhet kétséget az sem, hogy az ország vezetésére elsősorban a földműveléssel foglalkozók társadalma hivatott...”⁵ Itt tehát világosan hangot adnak a régi agrárius gazdasági és politikai koncepciónak; gazdaságilag a mezőgazdaság tőkés fejlődésének alávetni az ország gazdasági életét, az agrárius érdekek uralmát biztosítani a gazdasági élet minden területén, politikailag pedig ennek megfelelően nagybirtokos vezetés.⁶

A nagybirtok szócsöve, a Köztelek, Rubinek érdemeit méltatva, igen találóan mutat rá a taktika lényegére: „Rubinek levonta a viszonyok változásának tanulságait, csatlakozást keresett a népuralmi irányzattal, hiszen csak ennek erejével lehetett kimenteni az országot az anarchisztikus állapotokból. De az új buzgású politikai erőket *régi eszménye*: az egyetemes és békés mező gazdasági fejlődés érdekében igyekezett hasznosítani.”⁷

A fogalmazás kissé homályos ugyan, de azért kivehető az a fontos önbemismerés, amit — rendkívül találóan — úgy fejeznek ki, hogy Rubinek az új erőket a régi eszmény érdekében akarja felhasználni. A mezőgazdaság „egyetemes és békés fejlődésén” valóban Rubinek régi eszményét, a nagybirtokos politikát kell értenünk.

Rubinek Gyula különben nyíltan is hangot adott agrárius elveinek. Mint földművelésügyi miniszter, 1920-ban tartott újévi beszédében azt fejtegette, hogy Magyarország mezőgazdasági állam legyen és a politikai hatalom a mezőgazdaság képviselői kezébe kerüljön.⁸ E gazdasági és politikai program szerves részét képezte a *szabadkereskedelmi* elvek hirdetése. Magyarország ugyanis, mivel önálló állammá vált és így nem állt rendelkezésére a Monarchia széles mezőgazdasági felvevőpiaca — a nagybirtok jelentős része, így Rubinek Gyula véleménye szerint — csakis szabadkereskedelemre, a szabad és minél nagyobb arányú mezőgazdasági exportra építhette agrárius politikáját. Ezt fejtegette

⁵ Köztelek, 1919. szept. 23.

⁶ Köztelek, 1921. jan. 1.

⁷ Az OMGE egy 1919. nov. 10-i feliratában is a következőket szögezi le: „Magyarország gazdasági jövője az új viszonyok folytán úgyszólván teljesen a mezőgazdaságra lesz építve, ez lesz az az alap, amely a háború után és ennek folytatásaként lezajlott bolsevizmus és anarchia okozta károk kiküszöbölését leggyorsabban biztosíthatja. Mezőgazdaságunkra vár az új honfoglalás munkája.” O. L. Küm. Gazd. pol. o. 16. sz. A/2. 3694/1920.

⁸ Magyar Gyárpar, 1920. jan. 16.

Rubinek Gyula már egy 1919 januárjában megjelent tanulmányában is: „Magyarország gazdasági érdekei szempontjából... meg kell állapítanunk, hogy akár megcsonkított, akár épségben fenntartott államterülettel kell is számolnunk, egyaránt érdekünk a szabad kereskedelmi irányzat érvényesülése. Magyarország mindkét esetben jelentékeny mezőgazdasági felesleggel rendelkező állam lesz s ezekkel lesz lehetővé valutánk helyreállítása, külföldi tartozásaink törlesztése. Minél szabadabb lesz a mozgás, minél kevesebb akadály hárul kivitelünk elé, annál gyorsabban és biztosabban következik be a kívánatos gazdasági egyensúly... Amint nem szolgáltathattuk ki gazdasági érdekeinket egyoldalúlag Ausztria iparának s az ipari védővámok reánk nehezedő terhét egyenértékű agrárvámokkal kellett ellensúlyozni: éppen úgy ma... amidőn az agrárvámok, mint erősen kiviteli államban már nem fognak érvényesülhetni, semmi értelme sem volna, hogy fogyasztásunkat akár mezőgazdasági, akár ipari vámokkal terheljük. Akkor a szabadkereskedelem az érdekünk...”⁹

A Köztelek c. lapban ezekben a hónapokban és években arról közölnek terjedelmes fejtegetéseket, hogy ők a háború előtt hiába akarták, hogy minden eszközt a mezőgazdaság fejlesztésére fordítsanak, most azonban itt az ideje e törekvések valóra váltásának. Mivel az ország gazdaságilag szétzilált, leromlott állapotban van, hozzá kell látni az újjáteremtéshez. Nagy nyomaték-kal hangsúlyozták azonban, hogy ez ne jelentse az ipar „mesterséges” megteremtését. Az ipart az agrárius elveknek megfelelően csak mint a tőkés nagybirtok függvényét, kiegészítését képzelték el. Rubinek Gyula egy 1919 őszi nyilatkozatában az agrárius iparfejlesztési elveknek szinte klasszikus fogalmazását adta: „Iparunk átalakítása tekintetében két irányt kell követnünk. A nagyiparnak nálunk feltétlenül a mezőgazdaság terményeire kell támaszkodnia, mert külföldi nyersanyagokra hiába számítunk... (Sakis olyan iparágakat karolhatunk fel, amelyek nyersanyagaikat az ország határain belül szerezhetik be. Ilyenek elsősorban a cukor, szesz, sör, keményítő, takarmányanyagokat feldolgozó iparágak; a konzervgyártás, malomipar, a tésztagyárak, kender- és lenfeldolgozó üzemek, olajosmagvakból dolgozó gyárak, a húsipari vállalatokkal kapcsolatos üzemek, mint a bőrgyárak... A másik irány a kisipar felkarolása... foglalkoznunk kell azzal a gondolattal, hogy a nagy munkástömegeket koncentráló nagyipari vállalatokat valamennyire decentralizáljuk. Mert igaz, hogy a centralizáltságból a nagyiparnak igen sok gazdasági előnye van, de ezek nem érnek fel azokkal a szociális hátrányokkal, amelyeket a munkástömegeknek egy-egy központba való összpontosítása von maga után.”^{9a} Mint látható, az iparral kapcsolatos agrárius elképzelésekre — a Tanácsköztársaság leverése után — különösen éreztette hatását a munkásosztálytól való félelem is. Nyilatkozata további részében Rubinek felveti azt a szélsőséges agrárius követelést is, hogy a birtokososztály közvetlenül — pl. a Hangya útján — létesítsen ipartelepeket saját termékei feldolgozására, s így szorítsa ki a nagytőkét az élelmiszeripar területéről.

A régi agrárius irányzat képviselőinek egy része 1919—20-ban tehát, alkalmazkodva ugyan a változott viszonyokhoz, lényegében a háború előtti agrárius elvek legszélsőségesebb válfaját kívánta megvalósítani.

A Rubinek-féle politikai irányzat azonban nem számíthatott sikerre, mivel rövidesen kiderült, hogy a látszólag ügyes és körültekintő koncepció

⁹ Budapesti Szemle, 1919 január.

^{9a} Szózat, 1919. nov. 9.

gyakorlatilag keresztülvihetetlen. Volt ugyanis e törekvésnek egy alapvető belső ellentmondása: olyan célokat akartak egyszerre elérni, melyek egymással ellentétesek voltak. Az egyik megvalósításával kihúzták a talajt a másik elérése alól. E két cél — mint már láttuk — a forradalmi hangulat levezetése a nagybirtok érdekeinek messzemenő megvédésével, valamint a „gazdaegység” létrehozása, melyre támaszkodva agrárius elveiket valóraváltani kívánták. Ami az első célt illeti, a nagybirtok érdekeit valóban sikerült megvédeniük. Elég arra utalni, hogy a földreform tervét Rubinek Gyula dolgozta ki. Rubinek és földosztás! A földreformtörvény kidolgozásának történetéhez hozzátartozik, hogy a Rubinek-féle javaslatlall szemben Nagyatádi Szabó István is készített egy javaslatot, amely valamivel szélesebb mértékben érintette volna a nagybirtokot, és a földreform végrehajtását kivette volna a nagybirtok közvetlen ellenőrzése alól. A Teleki-kormány megalakulásának időpontjában, 1920 nyarán eléggé éles vita volt a két álláspont között, amelyet azután egy külön e célra kiküldött bizottság „hangolt össze”.¹⁰ Ez a bizottság gyakorlatilag, egészen jelentéktelen módosításokkal, a Rubinek-féle tervet hagyta jóvá!¹¹ Ugyanakkor úgy döntöttek, hogy a javaslatot a parlamentben „paraszt-miniszter” képviselje, s azért Rubinek a javaslat parlamenti benyújtása előtti napon lemondott és átadta a földművelésügyi tárcát Nagyatádi Szabó Istvánnak. Így született a híres „Nagyatádi-féle földreform”. Sikerült tehát elsikkasztani a paraszti követelések teljesítését. De éppen ez a siker — a fent jelzett első cél — elérése emelt gátat a másik célkitűzés megvalósítása elé: A paraszti tömegek kisemmizése ugyanis még ideiglenesen sem teremtett alapot a „gazdaegység” megvalósítására, nem tette lehetővé, hogy a paraszti tömegeket, a kisgazdapártot maguk mögé állítva azt egyértelműen a nagybirtokos érdekek szekerébe fogják. A parasztság 1920—21-ben természetesen egyáltalán nem vált elégedetté, sőt a hecsapottság még csak fokozta a nagybirtok elleni gyűlöletet.

A nagybirtok-ellenes hangulat és a földosztó követelés tehát, 1921-től kezdve, amikor a parasztság előtt világosabbá vált, hogy manőverezésekről van szó, ismét egyre élesebb formában jelentkezett. Nem tekinthető véletlennek, hogy a Köztelek, amely a Rubinek-féle koncepció szócsöveként 1919 második felétől kezdve egész 1921 közepéig, két éven át „földosztópárti” és „demokratikus” volt, 1921 közepétől kezdve, vagyis miután világossá vált, hogy elképzelésük kúba esett, hangot váltott. Ekkor jelennek meg először — egyenlőre, az átmenetre ügyelve, mint magánvélemények — nyílt földosztás elleni cikkek.¹²

A nagybirtoknak az a csoportja, mely 1919 után a Rubinek-féle politika híve volt, most már világosan felismerte a választott út járhatatlanságát. 1922 elején már így írnak a Köztelek hasábjain: „Ki kellett szolgáltatnunk a termelés biztosításának érdekeit a szociális bajok enyhülése és a társadalmi béke helyreállítása reményében. Sajnos azonban a földreformtörvény nem

¹⁰ Bécsi Magyar Újság, 1920. júl. 20., Szózat, 1920. júl. 20.

¹¹ Bécsi Magyar Újság, 1920. júl. 28., Szózat, 1920. júl. 27. — A módosítások jellegét jól mutatja, hogy Nagyatádi elfogadta a Rubinek-féle tervezetben szereplő, parlamenttől független Országos Földbirtokrendező Tanács felállítását is az Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) formájában.

¹² Vö. Köztelek, 1921. jún. 18. Zselenszky Róbert gróf a világháború előtti agrárius politika egyik legismertebb alakja, a földreformot támadva minden földreform mellett felhozott érvet hamisnak nyilvánít cikkében.

hozott békét... most már azt hirdetik a népnek, hogy be van csapva és olyan módon izgatnak a földosztás jelszavával, mint az októberi forradalom idején.”¹³

Felismerve a zsákutcát, a nagybirtokosok eme csoportja változtatott módszerein. Nem manőverezve, ügyeskedve igyekezett többé becsémpészni saját akaratát, hanem ellentámadásba ment át. Ezt már lehetővé tette az ellenforradalmi rendszer meginduló konszolidálódása is. Az ellentámadás első sorban a parasztság földosztó törekvésének elfojtására irányult. 1922-től kezdve már lehetőség nyílt a kormány segítségével a nagybirtok helyzetének megerősítésére. 1922. április 27-én belügyminiszteri rendelettel tiltották meg a földreformagitációt, az ingyen földosztás követelését, az önkényes földfoglalás hirdetését. Mindezt büntetendő cselekménynek nyilvánították.¹⁴

A parasztság elleni fellépéssel egyidőben a nagybirtok említett csoportjai szembefordulnak a Gömbös Gyula köré csoportosuló „fajvédők” katonai körök földdemagógiájával is. Ezek a szélsőséges fasiszta csoportok saját befolyásuk növelésére a „keresztény kurzus” nagyhangú tőke-ellenes demagógiája mellett éppen a földdemagógiával igyekeztek a kisgazdákat maguk mellé állítani, hogy azokra támaszkodva a megszilárduló nagybirtokos-nagytőkés rendben a maguk számára jelentősebb pozíciókat kényszerítsenek ki. Az uralkodó osztályok azonban, melyek a fehérterror idején nagymértékben támaszkodtak ezekre az erőkre, most már elég erősnek érezték magukat ezek visszaszorítására és támadásuk visszaverésére. „A nagybirtok ellen irányított veszedelmes izgatás gátat szakíthat s az áradó víz nem fogja ezután nézni a birtokkategóriákat — írják —. Az izgató szóra épp úgy mint a tűzre vigyázni kell s ha ezt valaki nem tudja, vagy nem akarja, akkor közérdekből kell a nyelvére görcsöt kötni.”¹⁵ Határozottan rámutatnak arra is, hogy kiknek nyelvére akarnak „görcsöt kötni”: „A földreform jelszavát a múltban leginkább a szélső bal irányzat használta... — állapítja meg a Köztelek —, újabban azonban egyik jobbszélső politikai frakció feltűnő buzgalommal igyekszik ezt a jelszót átfórmálni az újjáépülő nemzeti politika és a fajvédelem kézi használatára.”¹⁶

Az agráriusok egy része, a Rubinek-politika korábbi hívei, kezdetben még szívesen látták a „fajvédők” nagytőke ellenes jelszavait, melyeket agrárius törekvéseik érdekében előnyösnek tartottak. Most azonban a legfontosabbnak a földreformtörekvések vagy akár azok demagóg hangoztatása elleni fellépést tartották, s e célból igyekeztek minden belső erő tömörítésére. „A földolog az — írja »Egy ezerholdas« aláírású cikkben —, hogy végre nyíltan felvessük egymás között azt a kérdést, belenyugszunk-e abba, hogy következetes biztonsággal kitoljanak bennünket a színtérről, vagy össze tudjuk-e szedni energiánkat a bennünket megillető pozíció megvédésére.”¹⁷ Ez utóbbi sorokban világosan kifejezést nyer a nagybirtokosok 1922—23-ra kialakult egyértelmű álláspontja: helyzetük megszilárdítása, a földreform kérdésének a napirendről való lekerülése csakis úgy érhető el, ha mindazokat a politikai csoportosulásokat, melyek számukra veszélyesek, letörik, háttérbe szorítják. Ebből a szempontból pedig nem lett volna elegendő a kisgazdák „megfékezése”, hanem szükségessé vált a politikailag igen veszélyes Gömbös-féle csoportok visszaszorítása is.

¹³ Köztelek, 1922. jan. 7.

¹⁴ Iratok az ellenforradalom történetéhez. II. 280. o.

¹⁵ Köztelek, 1922. szept. 3.

¹⁶ Köztelek, 1923. ápr. 15.

¹⁷ Co. 1923. márc. 4.

Ez a változás, amelyet 1919 ősze és 1922—23 között megfigyelhettünk a nagybirtok álláspontjának és módszereinek alakulásában, nem vonatkozik a nagybirtokos-osztály egészére. A nagybirtok egy tekintélyes része, a vezető agráriusok, leghatalmasabb nagybirtokosok csoportja, amely gróf Andrássy Gyula személye körül csoportosult, kezdettől fogva merev, elutasító magatartást tanúsított, s a legitimizmus zászlaja alatt semmiféle politikai taktikázásra nem volt hajlandó. A hatalom közvetlen kézbe vételében, a fehérterror megvalósítása során előtérbe került különböző középrétegek visszaszorításában, a Habsburg restauráció megvalósításában látták és keresték a megoldást. Lényegében azonban abban az időben, amikor a Rubinek-féle politika csődje bizonyossá vált és új utak keresésére szorította az irányzat követőit, a szélsőséges legitimista kísérletezés is megfeneklett a királypuccsok súlyos kudarcán 1921 tavaszán és őszén. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nagybirtokos-nagytőkés rend megvalósítása nem a Habsburg királyság keretében fog végbemenni. Ennek következtében 1921 után az agráriusok Andrássy által képviselt körei is kénytelenek voltak leszámolni az 1919 és 1921 között folytatott politikával és ugyancsak új utak keresésére kényszerültek. Az új törekvés természetesen ekkor ezen csoportok számára sem lehetett más, mint a nagybirtok és nagytőke legteljesebb összefogása, a hatalom közvetlen kézbe vétele és az ellenforradalmi rendszer konszolidálása.

A nagytőke szempontjából természetesen még fontosabb volt a nagybirtokkal való összefogás és együttes fellépés, közös osztályuralmuk megszilárdítása érdekében. A nagytőke ugyanis 1919 után, a kapitalista rend restaurálása ellenére, a politikai befolyást tekintve, rendkívül kedvezőtlen helyzetben volt. Az uralmi rendszerre emelt antiszemita uszítás, az ún. keresztény kurzus, zsidó-pogromok közepette a részben zsidó finánc-tőke politikailag háttérbe szorult. Sőt az ún. keresztény-gazdaságpolitika követelésével jelentkező „szegedi gondolat”, a Magyar Országos Véderő Egyesület, az Ébredő Magyarok és más hasonló szervezetek gyűléseinek gazdasági követelései, a keresztényszocialista irányzat jelszavai mind a „zsidótőke”, a „zsidó-bankokrácia” ellen irányultak. Ezek a programok egyáltalán nem általában voltak anti-kapitalisták, hanem valamiféle keresztény-kapitalizmus jelszavával akarták a tömegeket félrevezetni és az ún. történelmi középosztály gazdasági pozícióit kiépíteni. Ami a kormányzatot illeti, 1919—1920-ban még nem beszélhetünk kialakult gazdaságpolitikai irányról, még tulajdonképpen gazdaságpolitikáról sem. De éppen ebben a kialakulásban, zürzavaros helyzetben számos olyan gazdasági lépés is történt, amely negligálta a nagytőke közvetlen érdekeit, vagy nem egy esetben sértette azokat. A nagytőke elsőrendű érdeke lett volna az ellenforradalmi rendszer első éveiben — és különösen 1920—21 fordulóján elsősorban a győztes nagyhatalmaknál jelentkező és Magyarországra is káros következményekkel járó túltermelési válság idején — az állami önállóság felhasználása az ipari elzárkózásra, a külföldi iparcikkek kiszorítása érdekében. Hiába követelték azonban az elzárkózó politika bevezetését, erre akkor nem került sor. Mint a GyOSz lapja megállapítja, Trianon egyetlen előnyös oldala, hogy megteremtette a gazdasági függetlenség lehetőségét, de a kormány ezt egyáltalán nem tudja kihasználni.¹⁸ Ezekben az években Európa-szerte rendkívül éles elzárkózó politika bontakozott ki, Magyarország azonban 1919 és 1921 között nem élt kellően ezzel a lehetőséggel. A nagytőke egyik érdekkép-

¹⁸ Magyar Gyáripar., 1921. máj. 1.

viseleti szerve, a Vámpolitikai Központ a következőket szögezi le a behozatali és kiviteli tilalmi rendszerre vonatkozóan: „Meg kell állapítanunk, hogy ez a szabályozás Magyarországon hosszú ideig, leginkább ami a behozatalt illeti, rendkívül liberális volt; az 1920. évi január hó 14-ike óta érvényben volt úgynevezett behozatali szabad lista, vagyis azoknak az áruknak jegyzéke, melyek importjához külön engedélyre nem volt szükség, olyan tág körűen volt megállapítva, amihez hasonlót hiába keresünk a közép-európai államokban.”¹⁹ Ez a körülmény rendkívül súlyos csapás volt a magyar nagytőkére és jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1921-ig nem sikerült üzemeket átállítani a béketermelésre. Ehhez kapcsolódott az a GyOSz által ugyancsak sokszor szóváltott és erősen támadott hivatalos magatartás is, hogy az államhatalom éppen a nagytőke számára legváltásosabb időszakban, amikor a gyárak nyersanyag, indítótőke stb. hiányában kapacitásuk töredékét tudták csak kihasználni — ha egyáltalán termelést folytathattak —, nem tett semmit a helyzet megváltoztatása érdekében. Így nem járt el külföldi bérmunka szerzéséért, ami pl. az osztrák és cseh gyáripar béketermelésre való átállításában igen fontos szerepet játszott, s amely lehetőségről a magyar gyáraknak le kellett mondanok.²⁰

Mindez s más, pl. a fémgazdálkodásra, az állami tartozások törlesztésére vonatkozó intézkedések²¹ természetesen rendkívül károsan érintették, sőt veszélyeztették a nagytőke gazdasági érdekeit.

Ugyanakkor ezekben az években a legkülönbözőbb oldalakról parlamenti javaslatok, sajtócikkek, programbeszédok, gyűlési határozatok stb. formájában a „reformjavaslatok” tömkelegét dobták a közvéleménybe. Ezek a javaslatok a kapitalizmus „megreformálásának” látszatát keltve akarták ellensúlyozni a proletárdiktatúra hatását, hogy azáltal a tömegeket lecsendesítsék, félrevezessék. Hadd utaljunk csupán a népjóléti miniszter 1919 őszi nyilatkozatára, amelyben kilátásba helyezte a munkanélküliek ellátását a gyárosok rovására.²² A népjóléti minisztérium államtitkára pedig demagóg, népámító céllal a gyári panaszbizottságok visszaállítását ígérte meg, s a keresztényszocialista képviselők már a parlament elé terjesztették a panaszbizottságokra vonatkozó javaslatukat.²³ Szóba került a munkásoknak a gyárak nyereségéből történő részesítése, az ún. munkaosztalék rendszer is.²⁴ A nagytőke azonban még a javaslatok felvetését is hibáztatta, soknak és károsnak tartotta.

De ezekben az években történik kísérlet arra, hogy törvényt hozzanak az iparúzés szakmai képesítéshez kötéséről, aminek alapján gyáros csak szaképzett iparos lehetne. Ez a modern kapitalizmus időszakában teljesen képtelen elképzelés a középrétegek „uralmának” zavaros vágyálmait tükrözte, s a nagytőkének a kisiparosság javára történő korlátozását tűzte ki célul. Kiegészítették ezen javaslatokat olyan konkrét, a „keresztény” jelszavak jegyében fogant intézkedésekkel, mint a Nemzeti Hitelintézet, a Hangya megalapítása stb.²⁵

¹⁹ O. L. Külügyminisztérium, Gazdaságpolitikai osztály 32. cs. 2(81639).

²⁰ Magyar Gyáripar, 1920. jún. 1.

²¹ Magyar Gyáripar, 1920. szept. melléklet.

²² Magyar Gyáripar, 1919. dec. 1.

²³ Nemzetgyűlési Napló, 1920. nov. 18.

²⁴ Magyar Gyáripar, 1919. dec. 1.

²⁵ Szózat, 1920. jún. 1.

Ha mindezek az intézkedések, tervezgetések alig tettek kárt a nagytőke gazdasági hatalmában, mégis messzemenően elegendők voltak arra, hogy a nagytőke a legerélyesebben követelje a konszolidációt. Konszolidációt olyan formában, ahol még szavakban sem korlátozzák kizsákmányoló tevékenységét, s ahol nem kénytelen gazdasági pozíciókat átengedni a feltörekvő antiszemitizmust hirdető dzsentri-katonatiszti csoportoknak. Világos, hogy a nagytőke sietve igyekezett összefogni a nagybirtokkal a konszolidáció érdekében. Ezen összefogás konkrét megnyilatkozása volt, hogy 1921 után a kiéleződött nagybirtok-ellenes kampányban a földreform-törvény módosítása körüli harcokban a nagytőke, bár nem túlnagy harszajjal, de egyértelműen a nagybirtok oldalára állt.²⁶ Az egyik „ébredő” képviselő meg is állapította, a nagytőkések fellépésével kapcsolatban: „...csodálatos, egy harszajon látjuk nemesak a Magyar Gazdaszövetséget, nemcsak az OFB-t és nemcsak a nagybirtokosok szakszervezetét, az OMF-t, hanem a GyOSZ-t és a TEBE-t is”.²⁷ Ugyancsak feltűnést keltett, hogy a nagytőkés érdekeltségű ún. liberális lapok, Az Újság, a Pesti Napló, Magyarország stb. sajtókampányba kezdtek, amelyben a termelés érdekeire hivatkozva támogatták a nagybirtok álláspontját.²⁸ A Szózat c. lapban többek között Antal István írt cikket „Zsidó-kapitalizmus és földbirtokreform” címmel, melyben arról ír, hogy a „zsidó merkantilisták” támogatják a nagybirtokosokat a földreform ellen, azok pedig „kiegészítik ezekkel a maguk frontját”.²⁹

A nagybirtok és nagytőke politikai összefogása, amely a konszolidáció érdekében csakhamar szükségszerűen szorosabbá vált, eleve tompította a két osztály közötti gazdasági ellentéteket. A politikai osztályszövetség azonban a korábbi évtizedekben is fennállott, s ez még nem hatott ki az agrár—merkantil ellentétek egyes időszakában igen éles formákban történő kibontakozására. A továbbiakban éppen azt kell vizsgálat tárgyává tenni, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása, az ellenforradalmi rendszer kialakulásával bekövetkező gazdasági átalakulások milyen hatással voltak a nagybirtok és nagytőke gazdasági ellentéteire.

A gazdasági érdekek összeütközése vagy találkozása, a kapitalizmus további fejlődési irányának kérdése 1921 után a *vámkérdésben* összpontosult. Mivel az állami önállóság létrejötté lehetővé tette az önálló vámrendszer kialakítását, az egész további gazdasági fejlődés központi kérdése volt, hogyan építik ki a vámrendszert, a nemzetgazdaság milyen ágait vagy ágait és milyen mértékben részesítik védelemben. Ez egyben az agrár és merkantil érdekek legfőbb vízváltóját is képezte. A vámkérdés körüli harc vizsgálata alapján kereshetünk tehát választ arra a kérdésre, hogyan alakult az agrár—merkantil ellentét az 1920-as évek elején.

A vámkérdés az 1922-es és 1924 közötti években merült fel és dőlt el. E problémát a korszakkal foglalkozó kevésszámú marxista gazdaságtörténeti irodalom, jelentőségénél fogva viszonylag részletesebben tárgyalta. Nyomtatásban eddig csupán egyetlen munka jelent meg,³⁰ mely — bár kutatásának középpontjába az 1929—33 évi válságot állítja — mégis viszonylag bő teret

²⁶ Vö. 8 Órai Újság, 1923. jan. 21.

²⁷ Képviselőházi napló, 1923. dec. 3. Grieger Miklós felszólalása.

²⁸ Uo. 1923. dec. 15. Kiss Menyhért felszólalása.

²⁹ Szózat, 1923. nov. 16.

³⁰ Az 1929—33. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Szerk. Incze Miklós. Bpest. 1953.

szentel a húszas évek problematikájának is. Röviden foglalkozva a vámtarifa kérdéssel, arról a következőket állapítja meg: „Magyarország első önálló vámtarifája híven tükrözte az ország urai, a nagytőkés és nagybirtokos uralkodó osztályok között kialakult erőviszonyokat és a kapitalizmus magyarországi fejlődésének általános irányvonalát. A nagytőke és nagybirtok érdeke a vámtarifa kérdésében természetesen ellentétes volt; az új tarifa éles belső rétegharcok közepette jött létre. Hallatlanul magas fogyasztási iparcikk vámjai világosan mutatják, hogy a magyar politikai életben uralkodó külső látszat ellenére melyik réteg volt az erősebb.”³¹ Hasonló álláspontot foglalnak el azok a magyar külkereskedelem történetével foglalkozó munkák is, melyek a vám-kérdés részletes feldolgozásának igényével lépnek fel.³²

A vezérgondolat, amely tehát egyértelműen esendül ki, abban foglalható össze, hogy az új vámtarifa az éles agrár—merkantil harc folytatódása jegyében született és végeredményben a finánctóke felülkerekedését tükrözi a nagybirtok törekvéseivel szemben. Véleményünk szerint azonban ez az értékelés erősen vitatható, amint azt a továbbiakban részletesen is bizonyítani igyekszünk.

Mindenekelőtt meg kell határozni, hogy miben állt a finánctóke érdeke a vámkérdésben. Ez annál is könnyebb, mivel a vám körüli vitákban a nagytőke képviselői minden fórumon, egészen világosan és egyértelműen fejtették ki álláspontjukat. Eszerint magas elzárkózó, protekcionista védővámok bevezetését követelték, ami kirekeszti a külföldi árucikkeket az országból és monopolizálja számukra a belső piacot.³³ A védővámrendszer segítségével tehát arra törekedtek, hogy a dualizmus évei alatt elmaradott iparágakban gyors fejlődési lehetőségek nyíljanak — hiszen e területeken játszott legnagyobb szerepet a behozatal —, továbbá az ipar minden ágában a monopolista árpolitika legkedvezőbb feltételét biztosíthassák.

Miben állottak mármost a nagybirtokos osztály legfőbb gazdasági érdekei a huszas évek elején? Az ellenforradalmi rendszer első évében a mezőgazdasági termelés hallatlanul leromlott állapotban volt. A termelés ebben az időszakban még a belső fogyasztás kielégítésére sem volt elegendő. 1920-ban pl. a kereken 10 millió q-t kitevő országos búzatermés azonos terület figyelembe véve mintegy 50%-a volt csupán a háború előtti szintnek.³⁴ Ennek megfelelően 1921 nyaráig kényszerintézkedések függesztették fel a búza szabad forgalmát. A nagybirtokos-osztály azonban számolt azzal, hogy a mezőgazdaság várható helyreállítása után ismét jelentős kiviteli feleslegek mutatkoznak. Míg az ország lakosságának kereken 40%-a maradt ugyanis az új országterületen, addig a búza és árpatermelés 50%-át, a rozstermelés több mint 60%-át aratták itt. A mezőgazdaság fontos kiviteli cikkei közül a szőlőtermelés mintegy 60%-ban, a takarmánynövények kétharmadában, a dohánytermelés 80%-ban az új területen maradt.³⁵ Mindezt nem ellensúlyozta az új terület

³¹ I. m. 121. o.

³² Lásd Buzás Józsefnek a Horthy-korszak külkereskedelem történetével foglalkozó kandidátusi disszertációját, valamint — a legrészletesebben és legalaposabb kifejtésben — *Reményi Lajos*: Külkereskedelempolitika Magyarországon az I. világháború után. 1919—1929. c. Kézirat munkáját.

³³ Vö. GyOSz XXV. évi jelentése Bpest. 1927. 465—469. o. Közgazdasági Szemle 1922. 700—712. o. Fenyő Miksa felszólalása a vámtarifa tárgyában tartott vitán.

³⁴ Magyar Mezőgazdaság. Szerk. Hajós Zoltán. Bpest. é. n. 414. o.

³⁵ *Buday László*: Magyarország küzdelmes évei. Bpest. 1923. 65—68. o.

iparosodottabb, városiabb jellege sem, s ez világossá tette, hogy a mezőgazdaság értékesítési problémái csakhamar égetően jelentkezni fognak.

A Monarchia széles mezőgazdasági felvevőpiacaira berendezett magyar nagybirtoknak a Monarchia felbomlásával az ún. utódállamokban, elsősorban Ausztriában és Csehszlovákiában kellett piacot szerezni, hogy terményfeleslegeit értékesíteni tudja. A nagybirtokos-osztály legfőbb gazdasági érdeke tehát a kivitel biztosításához fűződött. A nagybirtokos-osztály legnagyobb része 1919-től egyetértett abban, hogy szabad kereskedelmi politikát kell alkalmazni az új helyzetben.³⁶ Azt akarták ugyanis, mint láttuk, hogy Magyarország elsősorban agrár állam maradjon, s mint ilyennek a környező államokkal való munkamegosztásnál a mezőgazdaság érdekeiből kiindulva szabad mezőgazdasági kivittelt biztosítsanak, természetesen szabad ipari behozatal lehetővé tétele fejében. Ez az elképzelés azonban azon a feltételezésen alapult, hogy ipari behozatali lehetőség nyújtása ellenében Ausztria és Csehszlovákia részéről *viszonosságra* számíthatnak. Ez a feltételezés azonban — mint a Rubinek-féle koncepció más vonatkozásai is — helytelennek bizonyult. A világháború után ugyanis Ausztria és Csehszlovákia részéről szó sem lehetett viszonosságról! Ezekben az országokban a háborút követően rendkívül megerősödtek az agrárius körök és ennek nyomán tért hódított a mezőgazdasági elzárkózás politikája. Ez természetesen fejleménye volt a Monarchia felbomlásának. A Monarchia ugyanis a dualizmus lényegének megfelelően az osztrák—cseh ipari érdekek mellett a magyar nagybirtok mezőgazdasági érdekeit is biztosította, sértve ezáltal az osztrák—cseh agrár érdekeket. A Monarchia szétszakadása önálló államokra azután felszabadította az osztrák és cseh agrár-erőket a magyar nagybirtok nyomása alól és lehetővé tette számukra önálló agrár érdekeik érvényre juttatását.

Ezen túlmenően azonban az illető országok burzsoáziája a forradalmi hullám levezetésére, a parasztság megnyerésére is fel akarta használni a mezőgazdaság támogatásának politikáját. Mint pl. a prágai magyar követség egyik 1922. évi bizalmas jelentése is megállapította már: „Alig férhet kétség ahhoz, hogy az a ragasztó anyag, amelyik a kormány különböző politikai hitvallású, sőt különböző világnézetnek hódoló tagjait összetartja, az agrár érdekeket hathatósan támogató politikában áll... A mezőgazdasági érdekelttség a mezőgazdasági termékek hathatós vámvédelmét követeli és... a mezőgazdaság támogatásának szükségessége annyira átment a köztudatba, hogy mondhatni az összes politikai pártok beleegyezésével találkozunk az, hogy a cseh kormány az agrár érdekek istápolását programjának egyik sarkalatos tételévé tette.”³⁷

Alátámasztotta ezt a cseh kormánypolitikát, hogy mint a győztes antant-hatalmakkal szövetséges ország, azokra támaszkodva, a vesztes és külpolitikailag izolált Magyarországgal szemben nem volt hajlandó semmiféle viszonosságra, hanem egyoldalú előnyök megszerzésére törekedett.

Az elzárkózó agrár politika a szomszédos országokban éppen azokban az években bontakozott ki, amikor a magyar mezőgazdasági termelés már megindult a helyreállítás útján. Az 1920-as 10 millió q-val szemben a búza-termés pl. 1921-ben már 14 millió fölé, 1922-ben közel 15 millióra emelkedett. 1923-ra pedig már a 18 millió q-át is meghaladta.³⁸ 1923-ra tehát — azonos

³⁶ Vö. Rubinek cikkét Budapesti Szemle, 1919. jan.

³⁷ O. L. Külügyminisztérium. Gazdaságpolitikai osztály 65. sz. 102. 122.111/1922.

³⁸ Statisztikai Évkönyv adatai alapján.

területet számítva — a háború előtti szint 90%-át érte el. A nagybirtok ekkor már a belső piacon is értékesítési nehézségekkel küzdött, kivitelre szorult. Világossá vált azonban, hogy a mezőgazdasági kivitel szempontjából számbajöhető országok részéről határozott elzárkózási politikával találják szemben magukat, a viszonyosságról szó sem lehet. Ez a körülmény a magyar nagybirtok szabadkereskedelmi álláspontját, illetve inkább csak elképzeléseit már eleve megghiúsította. Világosan láthatóvá vált, hogy a szabadkereskedelmi politika ilyen feltételek között semmiféle eredmény elérésére, piaci lehetőségek teremtésére nem alkalmas. Ezt csakhamar a nagybirtokos osztálynak is fel kellett ismernie.

Milyen lehetőségek kínálkoztak tehát a mezőgazdasági kivitel biztosítására? Látható volt, hogy az osztrák és csehszlovák agrárelzárkózással szemben a viszonyosság elvét csak gazdasági harc eszközével lehet biztosítani. A viszonyosság kiharcolására, kikényszerítésére — úgy tűnt — rendelkezésre áll a megfelelő és hatásos fegyver. Ha Magyarország ugyanis a dualizmus-kori egyoldalú gazdasági fejlődés folytán most az agrár kivitel terén volt rendkívül szorult helyzetben, akkor Ausztria és Csehszlovákia — ugyancsak a dualista időszak fejlődési feltételei következtében — iparilag voltak külső piacokra, főként a Monarchia régi mezőgazdasági területére, régi iparcikk piacokra: Magyarországra utalva. Igen jellemző ezzel kapcsolatban, hogy az illetékes magyar tényezők — Ausztria és főként Csehszlovákia ráutaltságára, szorultságára számítva — rendkívül kedvezőnek tartották Magyarországot külkereskedelmi kilátásait. Hadd idézzük ennek alátámasztására a prágai követség 1921. március 5-i jelentését: „Általában véve az egész ipartermelés kritikus helyzetének legfőbb oka — írják a csehszlovák gazdasági helyzetéről — és erre kiváltképpen a közeli kereskedelmi tárgyalásokra vonatkozólag óhajtanám a figyelmet felhívni, hogy a csehszlovák köztársaság, mely a volt Osztrák-Magyar Monarchia ipari termelésének 80%-át (? — B. R.) örökölte, egyidejűleg elvesztette, legnagyobb részét gazdaságpolitikája következtében természetes piacát. Új piacot Nyugat-Európában és Oroszországban eddig nem sikerült találnia, úgyhogy iparát, mely 90%-ra kivitelre van utalva, ma a legnagyobb veszély fenyegeti. . . Szem előtt tartva, hogy a *Csehszlovák állam van ráutalva arra, hogy mindlunk lerakhassa árukészletét*, nem pedig, hogy mi volnánk a csehszlovák ipartermékekre utalva, *taktikai helyzetünk a tárgyalásoknál kitéendő.*”³⁹

Ezt a ráutaltságot fegyvernek vélték a magyar uralkodó osztályok. A megoldást ennek megfelelően képzelték el. Akkor tudják az osztrák—cseh mezőgazdasági piacot a maguk számára megszerezni, ha elzárják a magyar iparcikkpiacot, s ezzel mintegy a kölcsönös engedmények útjára kényszerítik a szembenálló feleket. E gazdaságpolitikáról már a tilalmi-elzárkózás időszakában, 1921 után is világossá vált, hogy az *adott helyzetben* — melyhez kényszerítve igazodniok kellett — egyedül használható és eredményes. Éppen azért az önálló vámrendszer kidolgozásánál már konkrét tapasztalatokra építve helyezkedhettek arra az álláspontra, hogy a mezőgazdaság legfőbb érdekét, a kivitel biztosítását egyedül a határozott ipari elzárkozó vámvédelemmel érhetik el. Az ipari elzárkózás, mint az agrárkivitel elősegítésének fegyvere a vámok kidolgozásánál világosan érvényre jutott. Ferenczy Izsó, a vámtörvény

³⁹ O. L. Külügyminisztérium. Gazdaságpolitikai osztály. 32. cs. 10/36.379 — 1921. (A mi kiemelésünk — B. R.)

kidolgozója, az új vámtarifa alapelveiről tartott előadásában hangsúlyozta: „a mezőgazdaság... nem egy fontos terméke számára csak az iparvédelmi vámok fegyverével törhetünk majd utat elhelyezési piacok felé”.⁴⁰

Tévedés lenne azt hinni, hogy ezt a nézetet csak az államhatalom és a fináncsőke képviselői hirdették saját pozícióik taktikai alátámasztására. Magáévá tette ezt — jobb megoldás nem lévén — a nagybirtok is. Az OMGE hivatalos lapja, a Köztelek a vámkérdéssel foglalkozó egyik mellékletében a következőkben fejt ki a nagybirtok nézetét: „A bekövetkező gazdasági tárgyalásokra alkalmas gazdaságpolitikai fegyvert igyekezett és igyekszik (ti. a kormány) a vámtarifával magunknak biztosítani. Csak ilyen vámtarifa nyújthat tarifális szerződések kötésére alapot s kivált mezőgazdasági termelésünknek nagy érdeke volna, hogy mielőbb lehessen ilyen tarifális szerződéseket kötünk.”⁴¹

E megállapításhoz nem szükséges kommentárt fűznünk. Hadd idézzük azonban Bethlen Istvánnak erre a kérdésre vonatkozó, későbbi időpontban tett kijelentését: „...nem tekintettük az általános vámtarifát végleges álláspontnak, olyannak, amelyet a kormány véglegesen elérendőnek tart, hanem csupán harci eszköznek tekintettük azzal az elzárkózó politikával szemben, amelyet szomszédaink és más államok Magyarországgal szemben követtek és amelyek megtörése és egyben mezőgazdasági exportunk fejlesztése és lehetővé tétele érdekében kellett a vámtarifát törvénybe iktatni... Ez idézte elő ezt a helyzetet, hogy valóban tárgyalásokhoz jutottunk. Később kezdünk meg ezeket a tárgyalásokat, mert olyan beviteli tilalmakkal és elzárkózottsággal álltunk szemben, amelyekkel szemben harci eszközre volt szüksége a magyar közéletnek.”⁴² A szabadkereskedelmi állapotokat, tehát a körülmények kényszerítő hatására a védővamos, ipari elzárkózó vámpolitika elvét kellett magukévá tenni. A viszonyok gyors átalakulása folyamán a dualizmus agrár védővámja helyett a szabadkereskedelmi politika elvi deklarálásán keresztül az ipari védővamos rendszerhez való kényszerű csatlakozásáig jutott el a magyar nagybirtok agrárius szárnya. A védővamos ipari elzárkózás lehangosabb elvi ellenzéke ekkor már nem a nagybirtok, hanem a kereskedelmi tőke soraiból került ki.⁴³ A kereskedelmi tőke ugyanis természetesen a minden korlátozástól mentes szabadkereskedelem álláspontját vallotta, hiszen a magyar kereskedelmi tőke éppen a Monarchia vámközösségére épült fel, a magyar agrártermékek kivitele és az osztrák—cseh ipareikkek közvetítése képezte tevékenységének fő tárgyát. Számára továbbra is a szabadkereskedelem biztosította volna a legnagyobb üzleti lehetőséget, az elzárkózó politika folytán pedig igen nagy veszteségek fenyegették. Éppen ezért a kereskedelmi tőke érdekszervezete, az OMKE (Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés) Sándor Pál vezetésével elkezdett harcot folytatott a védővamos elzárkózás ellen. Ennek során azonban — mint az nyilvánvaló — nem a kereskedelmi tőke érdekeire hivatkoztak, hanem a fogyasztó közönség és nem utolsósorban az ország agrár érdekére. A vámkérdés körüli vitákban jelentkező „agrárius”

⁴⁰ Magyar Gyáripar, 1922. dec. 1.

⁴¹ Melléklet a Köztelek 1923. 62. számához.

⁴² Köztelek, 1928. márc. 25. Bethlen István válasza Hadik János felsőházi interpellációjára 1928. márc. 20-án.

⁴³ Vö. O. L. Külügyminisztérium. Gazdaságpolitikai osztály. 17. cs. A/41 30.249 — 1920. Matlekovits felszólalása a Kereskedelmi minisztériumban tartott szakértekezleten.

álláspontot jórészt kereskedelmi tőkés körök képviselték. Sajátos módon az OMGE helyett az OMKE lépett fel! Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a vámvédelem Sándor Pál-féle „agrár” ellenzéke mellett ott találjuk a lehangosabb és legvadabb ellenzék soraiban a valóban agrárius Gaál Gasztont is. Nagy tévedés lenne azonban Gaál Gaszton személyét a nagybirtok képviselőjeként, mintegy osztályálláspont szócsöveként felfogni. Az ő fellépése lényegében ~~egyéni állásfoglalásnak tekinthető~~. Gaál a régi értelemben vett agrárius elképzelések elszigetelt harcosa, utolsó mohikánja volt, aki ezekben az években egyedül vívja harcait; akinek útja elválílik a nagybirtokos politika útjától. Jellemző módon Gaál Gaszton külön agrárius pártot alapít, amelynek azonban mindössze három (!) tagja volt. Az OMGE hivatalos vezetése pedig elhatárolta magát Gaál Gasztontól.⁴⁴

A vámtarifa ellen rendkívül nagy harcizaj közepette vezetett támadások, amelyek talajából viszonylag széleskörű brosúra-irodalom burjánzott fel, — ismételjük — jórészt csak a felszínen jelentkeznek agrárius mezben. A régi agrárius csoportok a nagybirtokos-osztály képviselői, az OMGE ekkor már a védővamos elzárkózás gazdaságpolitikai elvét tette magáévá, hiszen más politikával kilátástalan lett volna kísérletezni. A Köztelek — melynek hasábjai egy pár évvel korábban a szabadkereskedelmi politika dicsőhimnusaival voltak telítve — a következőképpen fejt ki az OMGE hivatalos álláspontját 1922 végén: „Ismét kitört itt a szabadkereskedelmi és védővamos elv harca s a két irányzat jelszavaitól hangosak megint a szaksajtó berkei. A magunk részéről egyik elvet sem vallottuk és valljuk dogmának, mert szerintünk mindig az adott viszonyok s a célszerűség döntik el, hogy melyik irányzat és mily mértékben alkalmazandó.” A továbbiakban kifejtik, hogy Rubinek 1918-ban szabadkereskedelmi elveket vallott, most azonban megváltoztak a viszonyok. „Ha pedig körülöttünk ... a legmerekvebb gazdasági elzárkózás politikája érvényesül: gondolhat-e ez a ... kis ország a maga elszigeteltségében arra, hogy ... most egész Közép-Európa kereskedelmi politikájának új irányt próbáljon adni? A már hangoztatott célszerűségi elv tehát a külső viszonyok nyomása alatt szükségképpen védővamos politikára készíten bennünket. De ezt az irányt kell választanunk pénzügyi okokból is. ... , azonban nemcsak ez a kényszerhelyzet az, amely a védővamos rendszerre utal bennünket, hanem a belső gazdasági szükségszerűség is. Még pedig nemcsak az ipar, hanem ... a mezőgazdasági termelés védelme szempontjából is. ...”⁴⁵

Az idézett megállapítások igen fontosak. Világosan tükrözik a nagybirtok álláspontjában a viszonyok változása következtében beállott döntő módosulásokat a Rubinek-féle irányzathoz képest.

A húszas évek elején tehát olyan sajátos helyzet állott elő, hogy ami az ipar szempontjából rendkívül kívánatos és jó volt, egyben ugyancsak jónak, sőt az egyetlen lehetőségnek tűnt az agrár kivétel problémájának megoldására is. A nagybirtok és nagytőke érdekei tehát az ipari elzárkózás vámpolitikájá-

⁴⁴ Vö. Köztelek. 1926. márc. 25. gróf Hadik János támadja Gaál Gaszton módszerét és álláspontját. „Gaál Gaszton nyilatkozatában erőtlenséggel vádol bennünket”, azt állítja, hogy: „a háború befejezése óta nem találták meg a gazdák az OMGE-ben azt a védelmet, amelyre joggal számíthatnak”. Az OMGE és Gaál Gaszton között számos más kérdésben is viták voltak. Vö. Bécsi Magyar Újság, 1922. aug. 5.

⁴⁵ Köztelek, 1922. dec. 24. Még élesebben exponálja ezt az álláspontot Mutschenbacher Emil, az OMGE igazgatója a vámtarifa kérdéséről rendezett vita során 1922. dec. 8-i felszólalásában. Lásd Közgazdasági Szemle, 1922. 673. kk. o.

ban találkoztak. Igen találóan fogalmazta meg a Köztelek „Mezőgazdasági vagy ipari vámvédelem?” c. cikkében, hogy: „Abban a tekintetben, hogy az új magyar vámtarifának védővámosságnak kell lennie, vagyis a nemzeti munka és termelés minden ágának védelmét kell szem előtt tartania — jóformán nem is volt számbavehető véleménykülönbség.”⁴⁶

A védővámossági elzárkózás politikáját azonban a nagybirtok nem kizárólag az eddigiekben tárgyalt okok, vagyis az agrár kivitel kikényszerítését szolgáló harci eszköz megteremtése miatt támogatta. Ezzel párhuzamosan és szoros összefüggésben a nagybirtokos-osztály, a régi agrárius körök zöme is magáévá teszi a szélesebb körű — s nemcsak a mezőgazdasághoz kapcsolódó — *iparfejlesztés szükségességének* elvét! Ez az agráriusok korábbi, nemcsak háború előtti, de 1919 után is jelentkező álláspontjának revidálását jelentette! A nemzetgyűlés második ülészakájának megnyitása alkalmával gazdaságpolitikai programként kifejtett, ugyancsak hivatalosnak tekinthető OMGE álláspont már más hurokat penget. „A nemzeti jövedelmet kell tehát fokoznunk — írják —, ez pedig csakis a termelés szervezése és tervszerű támogatása útján lehetséges. Jól mondotta a GyOSz tiszteletreméltó, érdemes elnöke, id. Chorin Ferenc(!) . . ., hogy tarthatatlan az, hogy nyersanyagokat viszünk ki az országból és drágán kell megfizetnünk a külföldről behozott kész gyártmányt. Nem elég a mezőgazdaság inaszakadtáig való erőlködése sem az üdvösséghez, ha a produktumait és melléktermékeit, mint a kendert és lent, a gypjút, a bőrt meg a többit idegen államok iparaival dolgoztatjuk fel s ezen a címen olyan óriási összegekkel adózunk a külföldnek, melyeket nyerstermék-kivitelünkkel képtelenek vagyunk egyensúlyozni. . . A hazai termelés feldolgozására és a *hazai fogyasztás kielégítésére irányuló iparok fejlesztését* mi is mulasztathatatlan nemzeti feladatnak tartjuk, mert az ipari behozatal mai óriási áldozatát nem bírjuk meg, ennek terhei végül is visszaesnek a földre. . . s a mezőgazdasági termelést is összeroskasztják.”⁴⁷

Hasonló jellegű, és az OMGE korábbi állásfoglalásaitól ugyancsak jelentős eltérést mutat az alábbi megállapítás is: „Minden oldalról egyre nyomatókosabban jut kifejezésre az a kívánság, hogy *a magyar ipart nagymértékben ki kell építeni és fejleszteni*, mert az ország gazdasági függetlenségét, kereskedelmi mérlegének javulását, pénzügyi helyzetének kedvezőbb alakulását csak akkor lehet biztosítani, ha az ország a mezőgazdaságon kívül még számottevő iparra is támaszkodhatik. Ezeknek a törekvéseknek helyességét a mezőgazdasági körök is elismerik és még azzal az irányzattal szemben sem foglalnak el merev álláspontot, amely a meglévő ipar fejlesztését és *új iparágak megteremtése* érdekében az ipari vámvédelem hatályos kiépítését tartja szükségesnek.”⁴⁸

Az idézett megállapításokból egyértelműen csendül ki, hogy a nagyobb arányú, új iparágak kiépítését is célzó iparfejlesztés és ennek biztosítására szolgáló védvámok szükségességét elismerik.

A nagybirtok képviselőinek iparfejlesztést támogató állásfoglalása időben egybeesett a fináncelőke földosztás ellenes, nagybirtok-támogató magatartásával, s természetesen nem csak időbeni egyezésről, hanem feltétlenül politikai viszonyosságról is szó van itt. Tévedés lenne azonban a nagybirtok álláspontját egyszerűen politikai viszonzásként felfogni. A politikai tényezőkön

⁴⁶ Köztelek, 1923. jan. 28.

⁴⁷ Köztelek, 1922. június 24. (A mi kiemelésünk. — B. R.)

⁴⁸ Köztelek, 1922. dec. 24. (A mi kiemelésünk. — B. R.)

túl a nagybirtok gazdasági érdekei is kifejezésre jutottak ebben. A széleskörű, új iparágak kiépítését is magában foglaló iparfejlesztés szükségességének elismerése és támogatása a Monarchia felbomlása, az önálló állam létrejötte által meghatározott új viszonyok követelményeit tükrözi. A változott helyzetben ugyanis, amikor megszűnt a Monarchia minden körülmény között biztos agrárfelvető piaca és az új *külső* piacok biztosítása, mint az már 1920 után világossá vált, rendkívül bizonytalan és esetleges volt — habár továbbra is alapvetőnek tartották a külső piacok megszerzését —, mégsem volt többé elegendő a külső piacok hajszolása. A húszas évek elején még a piackérdés esetleges megoldása is csak átmeneti biztonságot nyújtott volna. A külső piacok biztonságáról, egymással ellenséges országokról lévén szó, egyáltalán nem beszélhetünk. Így tehát nem is volt elég védővamos harci eszközzel rést feszíteni a kivitel számára a bezárt kapukon. Az új helyzetben minden korábnál sokkal szükségesebbé vált a mezőgazdaság *belső* felvetőpiacának szélesítése is. A nagybirtok persze korábban is törekedett hazai *belső* piacra, de ennek jelentősége az ellenforradalmi korszakban összehasonlíthatatlanul nagyobb lett számára mint korábban. Ezt pedig csakis az ország iparosításával lehetett előmozdítani. „A mezőgazdaság is teljes tudatában van annak — jelentette ki az OMGE igazgatója —, hogy *fejlődő hazai ipar, mint biztos fogyasztó* s mint a gazdasági megerősödés tényezője, mily nagy jelentőségű.”⁴⁹

Távol áll tőlünk annak bizonygatása, mintha a magyar nagybirtok a külső piacok *helyett* kizárólag a *belső* piac kiszélesítésének politikájára tért volna át. Erről szó sincs. A nagybirtok egész — történetileg kialakult — szemlélete és helyzete a külső piacok problémáját állította előtérbe, ezt tekintették a legfontosabbnak. E *mellett* azonban kétségtelenül felmerült annak igénye is, hogy a mezőgazdaság „...terményei részére — mint a Köztelek írja — minél felvetőképesebb belföldi piacot lehessen biztosítani”.⁵⁰

Ez a felismerés szükségesszerű volt az Ausztriától elszakadt Magyarországon. Valójában az „agrárius” irányzat régi formája, amely a kapitalista fejlődés útját a mezőgazdaság tőkés fejlődésének középpontba állításával igyekezett meghatározni, az új helyzetben objektíve elvesztette talaját! A kapitalista fejlődésnek egészen sajátos, agrárkapitalista irányt szabni kívánó agrárius irányzatnak ugyanis táptalaja és életfeltétele a dualista rendszer volt! A Monarchián belül kétségtelenül volt bizonyos talaja az olyan törekvéseknek, hogy Magyarország mint agrár „részleg” kapcsolódjék Ausztriához, bár 1900 után már erről is csak korlátozott mértékben lehetett szó. A kapitalista fejlődés egyoldalú eltorzításának és a nagybirtokos-osztály hatalmi pozíciói konzerválásának az Osztrák-Magyar Monarchia bizonyos létjogosultságot adott. A Horthy-Magyarországon azonban ilyen értelemben teljesen talajtalaná váltak az agrárius törekvések. Mint a korábbiakban kifejtettek mutatják, a régi agrárius elvek valóráváltása éppen fordított eredményt ért volna el; gazdaságilag és politikailag is teljesen kiszolgáltatta volna az országot, erőtlenné, fegyvertelenné tette volna s így képtelenné a nagybirtok érdekeinek megvalósítására is. A nagybirtok előtt is világos volt, hogy a revíziós törekvések keresztülviteléhez, a magyar imperializmus célkitűzésének megvalósításához elengedhetetlenül szükséges az ország bizonyos iparosodása. Ennek révén

⁴⁹ Közgazdasági Szemle, 1922. 677. o. Mutschenbacher Emil idézett felszólalása (A mi kiemelésünk. — B. R.)

⁵⁰ Köztelek, 1923. júl. 26.

vélték elérhetőnek, hogy Magyarország jól felfegyverzett, modern hadsereggel védekezzék, és ismét vezetőszerepet biztosítson magának a balkáni országokkal szemben.⁵¹

Az önálló Magyarország „agrárius” berendezése tehát talajtalan illúzióvá foszlott.

E változás természetesen nem volt világosan felismerhető közvetlenül 1919 őszén. Mint az rendkívül gyakran történt a történelem különböző, jelentős fordulataiban, az egyes osztályok tudata nem változott meg az objektív helyzet változásaival, hanem mintegy nehézségi nyomatékmal próbált utat törni ismét a régi; próbálták ott folytatni, ahol abbahagyták. Az ilyen próbálkozások azonban szükségszerűen előbb-utóbb kudarcba fulladtak. Képviselőik vagy elbuktak, vagy igazodniuk kellett a változott viszonyokhoz.

Magyarországon a körülmények kényszerítő hatása nyomán, régi agrárius kísérletezések és elképzelések nyilvánvaló, kézzelfogható kudarc után, az 1921-et követő években a nagybirtok szükségszerűen eljutott a korábbi és hagyományos agrárius nézetek revideálásához. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nagybirtokos-osztály egészének tudatában bekövetkezett ez a változás, vagy azt, hogy a beállott változás az „agrárius” elképzelésekről egyszersmindenkorra történő lemondást jelentett volna. E nézetek és törekvések a későbbi évek során is fel-felbukkantak, hangot kaptak még. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az objektív helyzetből adódóan a húszas évek elején az alapvető gazdasági kérdésekben létrejött az érdekegység a nagybirtok és nagytőke között. A nagybirtokos-osztály a mezőgazdasági kivétel kikényszerítése mellett a régi agrárius törekvések történelmi kudarcát és feladása, az ipar fejlesztésében való mind erősebb érdekeltté válás következtében is a védlővamos ipari elzárkózás álláspontjára helyezkedett. Ez adta alapját a vámkérdésben létrejött finánetőkés-nagybirtokos megegyezésnek, melyet egy későbbi vita során Bethlen István a képviselőház mezei bizottságának ülésén — heves támadást váltva ki és a kijelentés formai visszavonására kényszerülve — „kikottyantott”: „A kormánynak nem volt szándékában a magas ipari vámok erőltetése és az autonóm vámtarifa nem is a kormány politikájának a kifejezője, hanem e téren az OMGE és a GyOSz kiküldöttének tárgyalásai alkalmával jött létre a megegyezés, amely az autonóm vámtarifában csúcsosodott ki.”⁵²

⁵¹ Ezt az uralkodó osztályok által egységesen vallott felfogást fejezte ki Gömbös Gyulának a vámtarifa parlamenti tárgyalása során megtartott beszéde: „T. Nemzetgyűlés! Nekünk, mint politikusoknak egy vámtarifa problémáját messzebbmenő célkitűzés szempontjából kell vizsgálnunk. Nekem azt kell tudnom, hogy mit akar ez a magyar politika, nekem azt kell tudnom, hogy gazdasági téren mik azok a külpolitikai irányok, amelyek felé tendálunk. T. Nemzetgyűlés! Ha a Nyugat felé kacsingatásnak valahol nincs helye, akkor gazdasági téren sincs. Mi Nyugattól tanulni fogunk és közvetíteni fogjuk tudásunkat a Kelet felé. Ezzel mondom valamit: azt mondom, hogy nemcsak mezőgazdasági téren, nemcsak a mezőgazdasággal összefüggő ipari téren — bocsánatot kérek, nem szívesen mondom, mert tudom, hogy kifelé rosszul hangzik —, hanem minden téren imperialistáknak kell lennünk. A Balkán nyitott terepünk az én felfogásom szerint, nem a magyar mezőgazdaság számára ugyan — bár a magyar mezőgazdaság fejlettebb a balkáni mezőgazdaságnál —, de a magyar ipar számára: egy tipikus helyzet állott elő azáltal, hogy mi most a Duna-medencében önmagunknak teremthetünk olyan termelési rendszert, amellyel nemcsak saját szükségletünket láthatjuk el, hanem amelynek tendenciája az kell hogy legyen, hogy a Duna-medencéjében és tovább lefelé, az ország határain is túl a Balkánon, sőt talán még messzebb, Keleten is próbálja terjeszteni és próbálja elhelyezni cikkeit.” — Képviselőházi Napló, 1924. máj. 31.

⁵² Köztelek, 1928. márc. 4.

Ilyen értelemben tehát az agrárius—merkantil ellentét, mely korábban az uralkodó osztályokon belüli ellentétek gerincét alkotta, s a Monarchia egységes piacának monopolizálása következtében keletkezett, elvesztette talaját! Mint az első világháború előtti agrárius törekvések, úgy természetesen az agrár—merkantil ellentétek is a dualista rendszer sajátos szülöttei voltak, melyeknek talaja a dualizmus összeomlásával tűnt el. Ez természetesen egyáltalán nem azt jelenti, hogy megszűntek a nagybirtok és a nagytőke közötti ellentétek. Erről szó sem volt. A mezőgazdasági és ipari tőke ellentéte valamennyi tőkés országban létezik és különösen lehetetlen az ilyen ellentétek megszűnése olyan országokban, ahol a mezőgazdaság súlya döntő, ahol a nagybirtokos-osztály önálló hatalmi tényező. Amennyiben tehát az agrár—merkantil ellentét régi sajátos formáinak megszűnéséről beszélünk, azt csakis úgy értelmezhetjük, hogy az *agrár—merkantil ellentét* nem egyszerűen a mezőgazdasági és ipari érdekelttség közötti ellentét volt, hanem, mint ismételten alá kívánjuk húzni, a kapitalista fejlődés irányának alapkérdése. A húszas évektől már a régi agrárius körök sem vetették fel, hogy Magyarországon a kapitalista fejlődés, a hitelrendszer, a gyáripár fejlődése egyoldalúan a mezőgazdasági tőkés fejlődésének legyen alárendelve.

A nagybirtok és nagytőke között továbbra is fennmaradó ellentétek, az alapvető érdekazonosság mellett, már az új vámtarifa-vita során is kiütköztek. Ha mindkét fél egyet is értett abban, hogy a vámtarifának ipari védővamos elven kell alapulnia, egyáltalán nem beszélhetünk arról, hogy a nagybirtok ugyanúgy képzelte volna el a védővamos elzárkózást, mint a nagytőke. Bőven lehetne idézni, főként 1924 körül az olyan jellegű nagybirtokos ÖMGE állásfoglalásokat, amelyek számos ponton támadták a védővamos elzárkózás módját, sőt azt adott formájában elfogadhatatlannak nyilvánították. Elsősorban a vámok mértékét tartották túlzottnak, különösen a mezőgazdaságot érintő behozatali cikkek, mint pl. a rézgálic, szerszámok, kocsitengelyek stb. esetében.⁵³ Az alapvető érdekesség és nézetazonosság mellett tehát számos *részletkérdés* körül valóban hevesnek mondható csatározás folyt. Mindkét fél igyekezett saját részérdekeit érvényre juttatni. A vámkérdés értékelésénél ezekre a tényekre is nagymértékben szoktak hivatkozni azok, akik az agrár—merkantil harc szülöttének tekintették a vámtarifát. E részlet-, illetve másodharmadrendű kérdésekre való hivatkozás mit sem változtat az alapvető érdekesség tényén. Nem változtat ezen az a beállítás sem, mintha „nagy összezapás” a vámok *mértéke* körül zajlott volna le. Nem. A százalékok körül sok-sok alkudozás, tárgyalás folyt, melyek során részben figyelembe vették az agrár követeléseket, nagyobb részt pedig, az agráriusok által is elfogadott főérvre hivatkozva, arra, hogy harei fegyver kell, amit hathatósan alkalmazhatnak majd a tarifális tárgyalások alkalmával, elvetették. Könnyen belátható azonban, hogy a „harei fegyver”-elv agrárius részről történő elfogadása — ami kétségtelen tény — már eleve megszabta az erős elzárkózáson alapuló vámrendszert. A „mérték” problémája így nem is lehetett különböző elvek összezapása, csak — ismételjük — százalékok körüli alku. Éppen azért csupán azt bizonyíthatják a felsorakoztatható idézetek, ami különben is teljesen nyilvánvaló, hogy a gazdasági érdekességre kerülő uralkodó osztályok között továbbra is sok rész-ellentét maradt fenn, hogy a százalékok körüli alkudozás is lehet heves. Ezek azonban nem érintik a vámrendszer lényegét, nem jelentik azt, hogy

⁵³ Vö. Köztelek. 1922. jún. 24., 1923. aug. 9., 1923. júl. 26. stb.

a nagybirtoknak alapján külön véleménye, ellentétes álláspontja lett volna a nagytőkével szemben.

*

Az 1925. január 1-én életbelépő önálló magyar vámrendszer csak a nagytőke számára váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Már az 1925—26 években meginduló kereskedelmi tárgyalások során kiderült, hogy a nagybirtok a hazai vámok fegyverével sem tudja az általa kívánt mezőgazdasági kivitel lehetőségét biztosítani. A tárgyalásoknak a vártnál kedvezőtlenebb eredményei, valamint az 1927—28-tól már egyre élesebben jelentkező agrárválság a nagybirtok és nagytőke ellentéteit ismét rendkívül kiélezte, s a nagybirtok részéről a vámrendszer gyökeres reformjának követelését vetette felszínre. Ez a kérdés azonban már külön tanulmány kereteit igényli.

И. И. БЕРЕНД—ДЬ. РАНКИ

К ВОПРОСУ ОБ «АГРАРНО—МЕРКАНТИЛЬНЫХ» ПРОТИВОРЕЧИЯХ КРУПНОГО ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЯ И КРУПНОГО КАПИТАЛА В 1919—1925 ГГ.

Резюме

После 1919 г., после захвата власти контрреволюционным режимом в Венгрии возникли новые условия экономического развития. В связи с этим в отношениях внутри венгерских господствующих классов также произошли изменения. Данная статья исследует оформление отношений крупного землевладения и крупного капитала в начале 1920-х годов. Значительные группы венгерского крупного землевладения после 1919 г. возобновили оформленные в конце XIX в. «аграрные» взгляды. Они сформулировали такую программу капиталистического развития, в которой во главе развития стоит сельское хозяйство, и другие отрасли экономики, в том числе капиталистическая кредитная система и фабрично-заводская промышленность, вся система экономической политики будто подчинены ему. Вопрос о дальнейшем пути развития капитализма в этот период был связан с характером разрабатываемой новой таможенной системы. Согласно своим «аграрным» принципам, крупное землевладение после 1919 г. высказалось за свободную торговлю. Крупный промышленный капитал еще с начала принял позицию замкнутости путем покровительственной пошлины. Специфичным образом, однако, в 1922—1924 гг. в Венгрии оформилось такое положение, что — как это данная статья доказывает против утверждений прежней венгерской литературы по экономической истории — крупное землевладение и крупный капитал, хотя по целому ряду вопросов сохранились их противоречия, в основном все же принимают общую позицию относительно вопроса о таможенной политике. Ибо воображенный свободный аграрный экспорт не подарился вследствие отказывающейся в аграрном отношении политики соседних стран. Нельзя было надеяться в взаимности — в свободном промышленном импорте взамен свободного аграрного экспорта. После конкретного выяснения этого обстоятельства крупное землевладение в силу необходимости отказывается от позиции свободной торговли и осваивает принцип промышленной замкнутости, чтобы путем высокого промышленного таможенного тарифа создать себе боевое средство; таким образом оно пытается вынудить — теперь уже путем взаимных уступок — аграрный экспорт. В этой ситуации крупное землевладение узнает необходимость широкого развития фабрично-заводской промышленности, которую оно до того отрицало, надеясь в расширении собственного внутреннего рынка. В начале 1920-х годов окончательно расстраиваются принципы аграриев, расчеты на аграрный путь капиталистического развития.

I. BEREND — G. RÁNKI

LA QUESTION DE L'ANTAGONISME AGRARIEN—MERCANTILE ENTRE LA GRANDE PROPRIÉTÉ ET LE GRAND CAPITAL (1919—1925)

Résumé

Après 1919, lors de l'avènement au pouvoir du régime contre-révolutionnaire, l'évolution économique amena en Hongrie une situation nouvelle. De ce fait, les rapports existant entre les classes dominantes présentèrent, eux aussi, certains changements. L'étude analyse la formation des rapports de la grande propriété et de le grand capital au commencement des années 20. Après 1919, de groupes notables de grands propriétaires hongrois renouvelèrent les conceptions «agrariennes» formées à la fin du XIXe siècle. Leur programme de développement capitaliste mit en première ligne du progrès l'agriculture, à laquelle auraient été subordonnés les autres domaines de la vie économique, telles que l'organisation de crédit capitaliste et l'industrie manufacturière, donc l'organisation entière de l'économie politique. La question de l'évolution ultérieure du capitalisme fut reliée, à cette époque, au problème du nouveau régime douanier qui attendait son élaboration. La grande propriété, conformément à ces principes agrariens, prit position après 1919, pour le libre échange. Le grand capital industriel représenta, dès le début, le principe du protectionnisme. Mais entre 1922 et 1924, il s'établit en Hongrie une situation toute particulière. Comme l'étude le démontre, à l'encontre des affirmations des anciens ouvrages d'économie politique, la grande propriété et le grand capital, bien que séparés encore par de nombreux antagonismes, adoptent déjà une position essentiellement commune dans la question du régime douanier. La conception de la libre exportation agraire échoua en effet à cause du régime prohibitif adopté par les pays limitrophes. Le principe de la réciprocité — libre exportation agricole contre libre importation industrielle — parut peu réalisable. Après s'en être pratiquement assurée, la grande propriété renonça, par force, au principe du libre échange, et adopta celui du protectionnisme industriel, afin de se forger un instrument d'arme des tarifs de protection. C'est par ce moyen qu'elle tenta de forcer l'exportation agricole, cette fois par voie de concessions réciproques. Dans cette situation, la grande propriété reconnaît la nécessité, niée jusque-là, du développement le plus large de l'industrie manufacturière, en espérant faciliter par là l'élargissement de son propre débouché intérieur. Au début des années 20, les principes «agrariens», les conceptions d'une voie agrarienne de l'évolution capitaliste, firent définitivement faillite.